

LEON WAŚCISZEWSKI

Profesor Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

CHARAKTERYSTYKA SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNA LUDZI PRACY, DOTKNIĘTYCH GRUŻLICĄ

SZKIC STATYSTYCZNY

I.

Zagadnienie gruźlicy jako jednej z najgroźniejszych chorób człowieka nie tylko w Polsce, ale i na całym świecie, posiada niezwykłą doniosłość społeczną. Jednak, o ile strona lekarska i profilaktyczna tego zagadnienia dotyczy zapewne w pierwszym rzędzie świata lekarskiego i przez nas w żadnej mierze nie może być poruszona, o tyle i demografą i statystyką interesuje masa społeczna i demograficzna gruźlików i jej struktura. Ta strona badań stoi całkowicie odłogiem, gdy niektóre inne owszem znajdują oświetlenie¹⁾. W szkicu niniejszym sięgamy do materiałów statystycznych Związku Kas Chorych, gdyż, jak stwierdzają przytoczeni w odnośniku autorowie, „uprawnieni do korzystania z Kas Chorych rekrutują się przeważnie z najniezamożniejszej ludności miejskiej, wśród której — jak wiadomo — gruźlica czyni największe spustoszenie”. Ale nie tylko chodzi tu o najniezamożniejszą ludność. Ustawa o ubezpieczeniu społecznym z dnia 28 marca 1933 r., zarówno jak i poprzednia, w art. 2 określa obowiązek ubezpieczenia dla wszystkich osób bez różnicy płci i wieku, pozostających w stosunku pracy najemnej lub w stosunku służbowym. Materiały więc, któremi rozporządza Związek Kas Chorych, dotyczą ludzi pracy, głównie pracowników fizycznych, podlegających obowiązkowi ubezpieczenia społecznego na wypadek choroby. Jest to już najogólniejsza charakterystyka materiału ludzkiego, który rozpatrujemy. W jakim stosunku zostają ci ludzie do ogółu gruźlików w Polsce, nie próbujemy ustalać, gdyż przy braku zupełnie pewnych i ścisłych danych musielibyśmy poprzestać na rachunku szacunkowym, który niewiele korzyści

¹⁾ Porównaj: Dr. M. Grodecki i dr. St. Sielicki. Zagadnienie gruźlicy w Kasach Chorych w świetle liczb. Warszawa 1933.

w tym wypadku przynieść może. Zwązając teren badania, stwarzamy większą jednorodność grupy ludzkiej. Materiały, z których korzystamy, można podzielić na 3 grupy: a) dane z tabel statystyczno-lekarskich, zestawiane kwartalnie, cztery razy do roku, z których można ustalić liczbę chorych z podziałem na ubezpieczonych i członków rodzin oraz rozszanie gruźlicy według województw, a co za tem idzie i grup województw, a w dalszym ciągu dla niektórych Kas liczbę zgonów na gruźlicę i przekazanych do szpitala w przypadkach ciężkich; b) dane z indywidualnych kart badania chorych, które uwzględniają cechy demograficzne chorych, jak płeć, wiek, stan cywilny, zawód i inne, a zebrane w liczbie 10.944 wypadków, co stanowi 10% liczby z poprzedniej grupy; c) dane z indywidualnych kart zgonów w liczbie 9.110 wypadków z uwzględnieniem cech demograficznych, jak wyżej, obok podania różnych postaci gruźlicy, jako przyczyny zgonu. Dane dla dwóch ostatnich grup zebrane są niejako metodą reprezentacyjną, bez posiłkowania się wszakże rachunkiem prawdopodobieństwa, lecz na drodze mechanicznego doboru, jak widzimy, w dość pokaźnej liczbie. Reprezentatywność, małej części danej masy, tem większe może mieć zastosowanie i uzasadnienie, im masa jest bardziej jednorodna. Obliczenia przeprowadzono maszynowo, systemem Hollerith'a.

II.

Obliczenia przeprowadzone w Kasach Chorych w I półroczu 1933 r. w stosunku do osób chorych na gruźlicę wykazują liczbę 105.694 nowych chorych, z których 47.995 stanowią ubezpieczeni w Kasach Chorych, a 57.699 — członkowie ich rodzin. Dane te nie są zupełne, gdyż nie zawierają liczb z 2 Kas: Warszawy i Gdyni. Zatem liczba chorych na gruźlicę w Kasach Chorych, jest większa. Rozmieszczenie terytorjalne gruźlicy w najogólniejszym podziale przedstawia się tak:

Chorzy na gruźlicę, leczeni w Kasach Chorych w I półroczu 1933 r.

Grupy województw	Ubezpieczeni	Członkowie rodzin	Razem
Centralne	17 670	20 418	38 088
Wschodnie	3 059	3 368	6 427
Zachodnie	8 770	15 394	24 164
Południowe	18 028	17 755	35 783
Śląsk Cieszyński	468	764	1 232
Polska	47 995	57 699	105 694

Liczba globalna 105.694 chorych zawiera nowych chorych w r. 1933 oraz z roku 1932 tylko tych, którzy przeszli na leczenie z r. 1932 na 1933, natomiast nie bierze pod uwagę tych chorych, którzy pozostali w leczeniu z pierwszego kwartału na drugi kwartał 1933 roku. Zatem liczba leczonych na gruźlicę jest znowu większa. Tak, opublikowane dla Kas Chorych dane statystyczne za rok 1929 w interesującym nas temacie wykazują liczbę chorych na gruźlicę w Kasach Chorych na 273.004 w ciągu całego roku²⁾.

Te liczby wystarczają, ażeby zrozumieć doniosłość znaczenia gruźlicy dla świata pracy.

Nie wszystkie postaci czy rodzaje gruźlicy są jednakowo groźne dla ubezpieczonych i członków rodzin. Wyjaśni to poniższe zestawienie:

Rozpoznanie gruźlicy w 105.694 wypadkach.

Rodzaj gruźlicy	Chorych ubezpieczonych	Chorych członków rodzin	Ogółem	%
Narządów moczopłciowych	128	81	209	0,2
Opon mózgowych	68	246	314	0,3
Jelit i otrzewnej	359	562	921	0,9
Kręgosłupa	389	622	1 011	1,0
Innych narządów	583	742	1 325	1,2
Skóry i tkanki podskórnej	1 304	1 706	3 010	2,8
Rozsiana	1 972	2 239	4 211	4,0
Kości i stawów	1 742	2 680	4 422	4,2
Narządów chłonnych	4 027	18 991	23 018	21,8
Narządów oddechowych	37 423	29 830	67 253	63,6
Razem	47 995	57 699	105 694	100,0

Z cyfr powyższych widać, że gruźlica płuc jest najgroźniejszą postacią gruźlicy. Ogólnie, 63.6% wypadków gruźlicy, to gruźlica płuc, a biorąc tylko pracowników (bez członków rodzin), otrzymamy nawet 78% (37.423 wypadki na 47.995). Na drugim miejscu znajduje się gruźlica narządów chłonnych, szczególnie rozpowszechniona wśród członków rodzin robotnika, co się tłumaczy odmiennym rozkładem wieku ubezpieczonych i członków rodzin (do tych ostatnich należą niemowlęta i dzieci). Inne postaci gruźlicy nie przekraczają 15% przypadków. Ciężkie przypadki gruźlicy, połą-

²⁾ Rocznik Ubezpieczeń Społecznych. Rok 1929, 8tr. 129.

czony z przekazaniem do szpitala, dochodzą niekiedy do 9.7% (Chrzanów) i nawet 12.5% (Kielce).

Na powyższych danych, dotyczących tła ogólnego, poprzestajemy, przechodząc skolei do badań szczegółowych, bardziej nas interesujących, mających na celu zapoznanie się ze światem robotniczym, dotkniętym chorobą, od strony jego budowy społeczno-demograficznej.

III.

Próbną masę obejmuje 10.944 gruźlików obojga płci. Pozostaje ona w stosunku nieco więcej jak 10% chorych tego rodzaju, zarejestrowanych w Kasach Chorych. Mieści ona 85,4% pracowników fizycznych i 14,6% pracowników umysłowych bądź ubezpieczonych, bądź członków rodzin uprawnionych do świadczeń społecznych.

Rozkład tej masy według płci, kategorii ubezpieczenia i rodzaju pracy jest następujący:

Pracownicy fizyczni i umysłowi dotknięci gruźlicą.

Według rodzaju pracy	Obowiązkowo ubezpieczeni			Członkowie rodzin			Ogółem		
	mężczyźni	ko-biety	razem	mężczyźni	ko-biety	razem	mężczyzn	ko-biata	razem
Fizyczni . . .	4 408	1870	6 278	575	2 541	3 116	4 983	4 411	9 394
Umysłowi. . .	858	435	1293	44	213	257	902	648	1550
Razem	5 266	2 305	7 571	619	2 754	3 373	5 885	5 059	10 944

Fizyczni pracownicy oraz członkowie rodzin pracowników fizycznych, jak zaznaczyliśmy, stanowią 85.4%, umysłowi i członkowie rodzin umysłowych 14,6% tej masy, zaś tylko sami pracownicy tak fizyczni, jak umysłowi — 69%. Mamy tu istotnie do czynienia ze światem pracy, zwłaszcza pracy fizycznej, gdyż pracownicy fizyczni stanowią 82.9% wszystkich pracowników w tej masie, a umysłowi 17.1%. Według danych Z. U. P. U. liczba pracowników umysłowych w Polsce odpowiada blisko powyższemu stosunkowi, z tego wnosimy, że nasza próbną masę dość wiernie pokrywa się z rzeczywistością.

Na stan rodzinny 7.571 pracowników fizycznych i umysłowych rzuca światło następujące zestawienie:

Stan cywilny.

Według rodzaju pracy	Fizyczni				Umysłowi				Ogółem			
	mężczyźni	o/o	kobiety	o/o	mężczyźni	o/o	kobiety	o/o	mężczyzn	o/o	kobiet	o/o
Stan cywilny												
Kawaler, panna .	1675	38,0	1176	62,9	379	44,3	327	75,2	2054	39,0	1503	65,2
Żonaty, zamężna .	2396	54,4	458	24,5	437	50,9	72	16,6	2833	53,8	530	23,0
Wdowiec, wdowa	46	1,0	108	5,8	9	1,0	20	4,6	55	1,0	128	5,6
Rozwiedz, lub sep.	—	—	4	0,2	3	0,3	1	0,2	3	0,1	5	0,2
Nieoznaczeni . .	291	6,6	124	6,6	30	3,5	15	3,4	321	6,1	139	6,0
Razem	4408	100,0	1870	100,0	858	100,0	435	100,0	5266	100,0	2305	100,0

Tabliczka powyższa jest wielce charakterystyczna. Wskazuje ona, że pod względem stanu cywilnego niema znacznych różnic między fizycznymi i umysłowymi pracownikami: i tu i tam znajdujemy prawie jednakowe proporcje stanów z niewielkimi wahaniami; natomiast różnice między stanem cywilnym mężczyzn i kobiet są ogromne, zwłaszcza wśród pracowników umysłowych. Przeważająca część gruźliczek — to kobiety niezamężne, których liczba dochodzi wśród pracowniczek umysłowych do 75,2% ogółu; wśród pracowniczek fizycznych wynosi 62,9%. Z liczbą zamężnych jest, rzecz prosta, wręcz odwrotnie: wśród fizycznych pracowniczek znajdujemy zamężnych 24,5%, a wśród umysłowych tylko 16,6%. Jest to zarówno pocieszające, jak smutne. Pocieszającym jest to, że gruźliczki nie płodzą potomstwa, z drugiej strony tak znaczna liczba niezamężnych nie podnosi szczęścia społecznego. Wśród mężczyzn przeważają żonaci. Przewaga ta wśród pracowników umysłowych wynosi 6,6%, wśród fizycznych — 16,4% w stosunku do stanu wolnego.

Świat lekarski niewątpliwie interesuje się kwestją, czy robotnik obciążony gruźlicą nie szerzy tej choroby wśród najbliższego otoczenia, t. j. w rodzinie, lub też czy nie znajduje się z drugiej strony sam pod działaniem ogniska choroby w najbliższym otoczeniu. Ale nie jest to obojętne i dla demografa: chora rodzina to dodatkowy cios dla robotnika w przekleństwie choroby, to dodatkowy kamień ciągnący w otchłań nędzy. Cóż obserwujemy?

Rodzina chorego.

Pracownicy wraz z rodzinami	Fizyczni		Umysłowi		Ogółem	
	liczba chorych	0/0	liczba chorych	0/0	liczba chorych	0/0
Ojciec	586	6,2	123	7,9	709	6,5
Matka	558	5,9	111	7,2	669	6,1
Bracia	583	6,2	81	5,2	664	6,1
Siostry	469	5,0	89	5,7	558	5,1
Mąż, lub żona	130	1,4	11	0,7	141	1,3
Dzieci	55	0,6	3	0,2	58	0,5
Zdrowi	7 013	74,7	1 132	73,1	8 145	74,4
Razem	9 394	100,0	1 550	100,0	10 944	100,0

W rodzinie chorego w 74.4% wypadków spotykamy poza nim pozostałych członków rodziny zdrowych, natomiast w 25.6% wypadków ci lub owi członkowie rodziny: ojciec, matka, bracia i t. d. są dotknięci gruźlicą. Te ostatnie wypadki ze społecznego punktu widzenia są najgorsze, a jak widzimy liczba ich jest niemała: stanowią one $\frac{1}{4}$ część wszystkich przypadków.

Dla 5803 zawodowo czynnych gruźlików stwierdzono przynależność do zawodów według klasyfikacji dr. Chajesa. Klasyfikacja zawodów dr. Chajesa tem się różni od innych, że łączy w grupy zawody pozornie od siebie dalekie, lecz bliskie pod względem wpływu na te lub inne zachowanie.

Grupy zawodowe dr. Chajesa	Liczba gruźlików	%
I. Górnictwo	97	1.7
II. Hutnictwo	34	0.6
III. Przemysł metalowy	342	5.9
IV. Wyrób farb ołowiowych	16	0.3
V. Przemysł powielniczy	82	1.4
VI. „ chemiczny	140	2.4
VII. Przetwarzanie ziemi i kamieni	342	5.9
VIII. Przemysł tkacki i odzieżowy	621	10.7
IX. „ papierniczy	56	1.0
X. „ drzewny	405	7.0
XI. „ skórnicy	207	3.6
XII. Gazownie, elektrownie, wodociągi	104	1.8
XIII. Przem. spożywczy i gospod.-szynk.	440	7.6
XIV. Pielęgniarstwo, fryzjerstwo, pożarn.	90	1.5

Grupy zawodowe dr. Chajesa	Liczba gruźlików	%
XV. Handel, komunikacja, adm. domów	715	12,3
XVI. Gospodarstwo rolne i leśne . . .	411	7,1
XVII. Usługi osobiste	778	13,4
XVIII. Pracownicy biurowi	802	13,7
IX. Inni	121	2,1

W naszej zbiorowości próbnej chorzy na gruźlicę najliczniej wystąpili (ponad 5%) w następujących gałęziach pracy: przemysł metalowy, przetwarzanie ziemi i kamieni, przemysł tkacki i odzieżowy, przemysł drzewny, przemysł spożywczy i gospodnio-szynkar-ski, handel i komunikacje, usługi osobiste i zajęcia biurowe.

Zwracając się do zawodów subiektywnych, znajdujemy najliczniej reprezentowanych, w porządku kolejnym poczynając od maximum: biuralistów, służących i służące, sklepowych i sprzedawców, krawców i szwaczki, rolników, ślusarzy dozorców, szewców i kamaszników, tkaczy, stolarzy, murarzy i żelbetników, fryzjerów i fryzjerki, woźnych, portjerów, piekarzy, górników, leśników, nauczycieli, szoferów, kowali, maszynistów i wielu innych poszczególnie nielicznych.

Niezbędnym uzupełnieniem charakterystyki ludzi pracy dotkniętych gruźlicą jest rozkład według wieku, tembardziej, że według rozpowszechnionego mniemania gruźlica jest chorobą specyficzną młodego wieku. Istotnie, t. zw. modus przypada na ludzi urodzonych w latach 1900—1909, to znaczy młodych, lecz gruźlicę znajdujemy we wszystkich rocznikach, od najmłodszych do najstarszych, co potwierdza podana niżej tabelka dla pracowników fizycznych i umysłowych wraz z członkami rodzin, rozklasyfikowana według dat urodzenia.

Wiek gruźlików.

Urodzeni w latach	Fizyczni		Umysłowi		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
do 1869	93	1,0	11	0,7	104	1,0
1870—1879	321	3,4	49	3,2	370	3,4
1880—1889	806	8,6	113	7,3	919	8,4
1890—1899	1 776	18,9	328	21,2	2 104	19,2
1900—1909	3 764	40,2	709	45,7	4 473	40,9
1910—1919	1 882	20,0	255	16,5	2 137	19,5
1920—1929	453	4,8	45	2,9	498	4,6
1930—1932	69	0,7	2	0,1	71	0,6
wiek nieoznaczony . . .	230	2,4	38	2,4	268	2,4
Razem	9 394	100,0	1 550	100,0	10 944	100,0

Na innym miejscu wyjaśniamy³⁾, że rozkład według wieku gruźlików w porównaniu z całą masą ubezpieczeniowych jest niekorzystny dla młodszych roczników chorych na gruźlicę. Widać to z zestawienia przytoczonego tamże.

Wiek ubezpieczonych i gruźlików.

Grupy wieku	Ubezpieczeni wogóle	Gruźlicy
	na 1000 ubezpieczonych	na 1000 ubez- pieczonych gruźlików
do 1870	49	11
1871—1880	95	44
1881—1890	157	103
1891—1900	258	239
1901—1910	349	451
1911—1920	92	152

Wśród ubezpieczonych — ludzi, powyżej 60 lat wieku, znajdujemy 4.9%, wśród gruźlików 1.1%, ubezpieczonych w wieku 50—60 lat — 9.5%, gruźlików 4.4% i t. d. Natomiast w młodszych rocznikach obraz się zmienia: ubezpieczonych dwudziesto do trzydziestoletnich znajdujemy 34.9%, a gruźlików w tej grupie wieku mamy 45.1% wśród młodszych o klasę — analogicznie 9.2% i 15.2%. Gruźlicy wśród ludzi pracy rekrutują się głównie z młodszego pokolenia, wymierają szybciej i tylko wyjątkowo dochodzą późnego wieku.

IV.

Zbadano próbnie 9110 kart zgonów na gruźlicę w latach 1930—1932 — wśród pracowników fizycznych i umysłowych oraz ich rodzin, uprawnionych do świadczeń w Kasach Chorych, Rozbicie tej masy według kategorii ubezpieczenia jest następujące.

³⁾ Porównaj „Rys statystyczny organizacji i lecznictwa Kas Chorych”, 1933, str. 28.

Zmarli według stosunku do ubezpieczenia chorobowego.

Rodzaj pracownika	Płeć zmarłych		Razem	‰
	męż- czyźni	kobiety		
Umysłowy	396	79	475	5,2
Fizyczny stały	3 007	975	3 982	43,7
Fiz. niestale zatrudniony .	40	22	62	0,7
Chałupnik	9	1	10	0,1
Dobrowolnie ub. prac. fiz.	—	5	5	—
„ „ „ „	1	—	1	—
Członek rodziny prac. fiz.	1 501	2 760	4 261	46,8
„ rodz. prac. umysł.	92	208	300	3,3
Nieoznaczeni	14	—	14	0,2
Razem	5 060	4 050	9 110	100 0

Ciekawą jest statystyka wieku zmarłych przy porównaniu zgonów mężczyzn i kobiet. Rozkład według wieku dla mężczyzn i kobiet jest nieco odmienny dla obojga płci, uwzględniliśmy przytem i roczniki najstarsze.

Podział zmarłych według lat urodzenia.

Lata urodzenia	Mężczyźni		Kobiety		Ogółem	
	liczba zgonów	‰	liczba zgonów	‰	liczba zgonów	‰
do 1840	1	—	3	0,1	4	—
1841—1850	5	0,1	5	0,1	10	0,1
1851—1860	68	1,3	30	0,7	98	1,1
1861—1870	265	5,2	145	3,6	410	4,5
1871—1880	494	9,8	214	5,3	708	7,8
1881—1890	644	12,7	375	9,3	1 019	11,2
1891—1900	834	16,5	682	16,8	1 516	16,6
1901—1910	1 290	25,5	1 324	32,7	2 614	28,7
1911 - 1920	631	12,5	548	13,5	1 179	12,9
1921—1930	537	10,6	491	12,1	1 028	11,3
1931—1932	211	4,2	158	3,9	369	4,1
nieoznaczone	80	1,6	75	1,9	155	1,7
Razem	5 060	100,0	4 050	100,0	9 110	100,0

Tabliczka powyższa stanie się przejrzysta, o ile lata urodzenia połączymy w większe klasy.

Podział zmarłych według większych grup wieku.

Lata urodzenia	Zgony mężczyzn	Zgony kobiet	Ogółem
	‰	‰	‰
do 1870	6,6	4,5	5,7
1871—1900	39,0	31,4	35,6
1901—1930	47,6	58,3	52,9

Widzimy, że z górą połowa zgonów przypada na wiek do 30—32 lat, przy tem w tym wieku umiera więcej kobiet jak mężczyzn. Ten wiek zgonów, mówiąc językiem statystycznym, jest niestety wiekiem normalnym dla gruźlików głównie ze sfery robotniczej.

Główną przyczyną zgonów jest gruźlica narządów oddechowych. Na 9110 zgonów w 8212 wypadkach, czyli w 91.2%, gruźlica narządów oddechowych była przyczyną zgonu, na inne postaci gruźlicy przypada zaledwie 8.8% wypadków. Jest rzeczą charakterystyczną, czego nie mamy możności z braku miejsca poprzeć tutaj dowodem statystycznym, że inne postaci gruźlicy atakują organizmy młode i najmłodsze, zanikając prawie całkowicie w rocznikach najstarszych: czy nie oznacza to, że dzieci dotknięte temi postaciami gruźlicy wymierają niemal doszczętnie?

W stosunku do 6248 wypadków udało nam się stwierdzić przynależność zmarłych do pewnych grup przedsiębiorstw, sumarycznie dla zawodowo czynnych i biernych, w których pracowali bądź sami, bądź żywiciela zmarłych.

Grupy pracy	Liczba zmarłych	%
I. Górnictwo	322	5.2
II. Hutnictwo	87	1.4
III. Przemysł	2.732	43.7
IV. Gazownie, elektrownie	49	0.8
V. Pielęgniarstwo, fryzjerstwo	57	0.9
VI. Handel i komunikacje	568	9.1
VII. Rolnictwo i leśnictwo	1.164	18.6
VIII. Usługi osobiste	493	7.9
IX. Urzędy	776	12.4
razem	6.248	100.0

Robotnicy fizyczni, zatrudnieni za życia w przemyśle metalowym, powielniczym, chemicznym, tkackim i odzieżowym i t. d. stanowią, jak widzimy, główne tło danej zbiorowości. Do nich przeto w znacznej mierze odnoszą się uwagi o charakterze ubezpieczenia chorobowego, postaciach gruźlicy i rozkładzie wieku. Brak danych dla porównania rozkładu ogółu ubezpieczonych w Kasach Chorych według zawodów subiektywnych, bądź nawet obiektywnych, z takimże rozkładem wśród zmarłych gruźlików nie pozwala na wyprowadzenie wniosku o rozpowszechnieniu zgonów na gruźlicę wskutek rodzaju zatrudnienia. Społecznie biorąc, zagadnienie wpływu pracy w skojarzeniu z przyczynami zgonów na śmiertelność wśród klasy robotniczej — jest niezwyklej wagi: (krok za krokiem winniśmy zbliżać się do jego rozwiązania.